

radnak el tartalmilag a 10. kötet mögött. 1972-ben hagyta el ugyanis a sajtót A társadalmi tulajdon ellentmondásai korunk szocialista gyakorlatában c. monográfiája, amelyet az úvidéki Forum magyar nyelven is közreadott a Szocialista öngazgatás (1976) című kötetében (191—316. o.). Továbbá 1976-ban kapta kézhez az olvasó Az öngazgatású tervezés rendszere című monográfiát. 1977-ben A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai című monográfiával gya-

rapodnak a Kardelj-művek. Ennek magyar nyelvű első kiadása még ugyanabban az esztendőben, második magyar nyelvű kiadása pedig 1982-ben jelent meg. Negyedik monográfiáját Kardelj 1978-ban adja közre A szabad társult munka címmel.

Meggyőződésünk, hogy a Szocialista építésünk kérdései című sorozat két zárókötetei is, amely már nem fog sokat várni magára, lényeges mondanivalójával tovább gazdagítja a hazai marxista irodalmat. *Rebák László*

A MAI JUGOSZLÁV TÁRSADALOM — A VÁLSÁG OKAI ÉS A KIÚT

November folyamán kapta kézhez az olvasó a Belgrádban megjelenő Sociologija folyóirat 1982. évi 2—3. számát. Benne azokat a beszámolókat közlik, amelyek a szociológusok 1982. május 27-e és 28-a között, Ljubljanában megtartott kerekasztal-értekezletén hangzottak el. Az értekezlet témája a jugoszláv társadalom válsága és a válságból való kiút keresése volt.

A társadalomtudósok körében rendkívül nagy érdeklődést váltottak ki a Sociologija e számában megjelent írások. Az utóbbi tíz évnek ez a legvitatottabb száma, és ha még egyszer annyit nyomtak volna is a lapból, mint amennyit szoktak (1100), akkor sem tudták volna minden vásárlói igényt kielégíteni.

A folyóirat szerkesztői, részéről azonban kissé furcsa, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően az írásokat követően elmaradt az idegen nyelvű összefoglaló. (Szaklapról lévén szó, erről nem lett volna szabad megfeledkezniük.) A kétoldalas bevezetőben — amelyet angol nyelvre is lefordítottak — általánosságban utaltak ugyan a megjelent írások tartalmára és az anyagiak hiányára, de ezek nem pótolják vagy igazolják az említett mulasztást.

A szociológia egyik feladata, hogy bírálja a társadalom negatív jelenségeit. Nos, bírálatból ez alkalommal nem volt hiány, bár a megjelent írások mö-

gött kevés empirikus kutatómunka van, ami mintegy természetes következménye a hazai szociológia pangásának.

A kerekasztal-értekezlet szervezésének oroszánrésze a Szlovén Szociológiai Társaságra hárult. A szervezők nem hívtak nagy közönséget, és majdhogynem titokban szerveződtek, de annál jobban ügyeltek arra, hogy az előadók neves jugoszláv szociológusok legyenek. Mivel a jugoszláv szociológia eminens szakemberei Belgrádban, Zágrádban, Splitben és Ljubljanában élnek, így az írások szerzői is ezekből a városokból valók. Zágrábból a szokottnál kevesebben érkeztek, viszont Szkopjéból két kevésbé ismert szociológus, Jakim Szinadinovszki és Tomiszlav Csokorovszki is jelentkezett. Szarajevóból és Titogradból, Újvidékről és Pristinából viszont egyetlen beszámoló sem futott be.

A megjelenő írások közös megállapítása, hogy a jugoszláv társadalomban már több éve általános válság van.¹ E válság viszont azért tűnik csupán gazdaságinak, mert ezen a téren a legszembetűnőbb.

Srdan Vrcan spliti szociológus szerint egyes negatív jelenségek, mint az infláció, a gazdasági fejlődés megtorpanása, az egyenlőtlen gazdasági fejlődés, a munkatermelékenység stagnálása, a külfölddel szembeni fizetési képesség rosszabbodása, a célszerűtlen beruházások stb. már régebben is jelen voltak a jugo-

szláv társadalomban, csak most öttenek válságmérteket. Ehhez hozzá kell még adni, hogy megszűnnek azok a lehetőségek, amelyek a lakosság egy részénél a megnövekedett igények és szükségletek kielégítését szolgálták, de amelyeket nem lehetett intézményes keretek között kielégíteni: külföldi munkavállalás, devizával való üzérkedés, a széles jövedelemszerzési lehetőségek, a külföldi áru vámentes behozatala stb.

Mihajlo Popović szerint elsősorban az öngazgatás² válságáról kell beszél-nünk, „mert a gazdasági válság okai nem keresendők kizárólag magában a gazdasági rendszerben, a gazdaságpolitikában, mint ahogy következményei sem kerülhetnek el a társadalmi élet minden fontos részét és területét, kezdve a politikai rendszertől, a köztársaságok és nemzetek közötti viszonyokon keresztül az erkölcsi dilemmáig, és addig a kérdésig, hogy vajon nem a szocialista erkölcs van-e válságban?” (222. l.) A szerző a válság okait néhány pontba foglalja:

Elsőször a mértékeket nem ismerő gazdasági politikáról esik szó. Minden nagyobb városban van már egyetem, film- vagy dalfesztivál, minden köztársaság, sőt még a tartományok is szerinte kiépitik a „saját autógyárukat” stb. Az ilyen nagyzólási pszichológia mérték-telenséget, ez pedig nagyzólási hóbortot eredményez. (A lakosság számához viszonyítva Európában az elsők vagyunk az egyetemi hallgatók, de ugyanakkor az írástudatlanok számát illetően is.) Az ilyen gazdaságpolitikára serkentőleg hat még a személyes és kollektív felelősség hiánya is. Mivel úgyszólván semmiért sem kell felelni, így senki sem folytat reális, szerény politikát, hisz mindig azok járnak jobban, akik ambiciózus célokat tűznek maguk elé. A cikk írója kiemeli még, hogy sajnos, azok, akiknek nagyobb társadalmi, gazdasági, vagy politikai hatalmuk van, valójában kisebb felelősséggel tartoznak környezetüknek, holott fordítva kellene lenni. Ez pedig oda vezet, hogy felelőtlenül hoznak felelős határozatokat, tudatosan arra számítanak, hogy a „számlát” úgy is más fizeti.

A válságokok közül második helyen

szerepel az elfogadott célkitűzések és megvalósítások közötti eltérés. Erről mások is sokat írnak. (Srđan Vrcan szerint az utóbbi időben nálunk az a paradox helyzet állt elő, hogy gomba módra szaporodnak a jogszabályok is, holott lépten-nyomon a társadalmi normáktól való eltérés tapasztalható. Silvano Bolčić „a normatív intézményes rendszer” és a „reális rendszer” szétvá-lási lehetőségéről beszél. Ha ugyanis a normatív rendszer képtelen a reális rendszert irányítani, akkor az elvekkel, mások pedig a gyakorlattal elégedetle-nek. Ez pedig az értékrendszer felbom-lásához vezethet, hisz különbség kelet-kezik az ideológiailag kívánatos és a reális értékrendszer között.)

Popović kitér még arra is, hogy egyes jugoszláv szociológusok már a hetvenes évek elején hiányolták az öngazgatási szervezés, az államigazgatás és az ártermelés összhangját. A szerző szerint a probléma abban van, hogy a három közül — öngazgatás, állam, piac — egynek uralkodó szereppel kel-lene bírnia — esetünkben az öngazga-tásnak —, ám ez nem következett be. „Mivel az öngazgatási rendszer nem vált uralkodóvá a logika, az erkölcs a fele-lősség területén, a munkaszervezetek és a politikai közösségek úgy cselekszenek, ahogy az adott piacrendszer vagy a köztársasági és tartományi etatizmus pillanatnyi érdekei megkívánják. Mivel mindenki úgy cselekszik, ahogy neki legjobban megfelel, így az öngazgatás csak egyéni érdekeik és kétszínű csele-kedeteik ideológiai leplezésére szolgál.” (226. l.) A szerző az írást azzal a meg-állapítással zárja, hogy a célszerűtlen beruházásokért és a társadalmi-gazda-sági bizonytalanságot kiváltó határoza-tokért főként azok a felelősek, akik-nek a társadalomban a legnagyobb a gazdasági és politikai hatalmuk. Bár ő is megjegyzi, hogy e bizonytalanság „előidézői” döntéseiket nem a saját hanem a többség, s ez a munkaszerve-zetek, a közösségek, a köztársaságok stb érdekében tették, talán az adott pilla-natban igaz is volt. Ezzel a kijelentés-sel a szerző ellentmondásba került, ám ha minden úgy igaz, ahogyan írása vé-gén állítja, akkor hazánkban a tervezés, a tudományok mellőzésének vagyunk

a szemtanúi. Ezzel kapcsolatos Pečujlic megjegyzése is, miszerint a társadalmi műveltségi szintnek magasabbnak kellene lennie a társadalom anyagi fejlettségénél. A termelőerők nem fejlődhetnek, ha stagnál a termelés részvevőinek képzettsége. Itt foglalkozik az egyetem szerepével és feladatával is. Az egyetem nem lehet csupán a középkola folytatása, hogy szűk látókörű szakembereket képezzen, hanem közte és a középkola között minőségi, intellektuális válaszfalnak kellene lennie. Az egyetemnek a következőket kellene nyújtania: 1. általános műveltséget, 2. szakutást, 3. kritikai gondolkodást és a kutatómunkára való felkészültséget.

Veljko Rus megállapítja, hogy a keleti szocialista országok és Jugoszlávia sikeresen és gyorsan haladtak az iparosítással, ellenben megtorpantak a következő lépésnél, amikor fejlett tudományon és technológián alapuló, vagyis a modern társadalmat kellett volna kiépíteniük. Veljko Rus ezzel kapcsolatban egy másik szociológust (Vidović) idéz: „Ennek feltétele, hogy a Kommunista Szövetség a munkásosztály legfejlettebb részének a pártja legyen, nem pedig az ipari proletariátus dicsőítésével intellektuálisellenes légkört teremtsen, és ezáltal összetűzésbe kerüljön a munkásosztály legfejlettebb részével, az értelmiséggel és az intelligenciával. Csak a párt és az értelmiség együttműködésével építhető ki egy olyan modern társadalom, amelynek jelentősége az előkövetkező társadalmi fejlődésben sorsdöntő.” (261. l.). Ezt a szerző úgy képzei el, hogy a JKSZ a tudomány-nak, a technológiának és az iparnak ne az irányítója, hanem a védelmezője legyen, s akkor az előkövetkező tíz évben sokkal nagyobb hatással lenne a társadalmi fejlődésre, mint eddig, amikor a párt tevékenysége a rövid távú gazdasági kérdések szabályozásában merült ki. Ebben az együttműködési folyamatban külön problémát jelent a társadalomtudományok és a politika viszonya. A társadalomtudományoknak az eddigi fejlődésben olyan szerepük volt, hogy főleg a politikai események kritikai követésével foglalkoztak, ezután pedig aktív tanácsadó szerepet kellene kapniuk a politikai akciók előkészítésében.

A párt szerepével foglalkozik Tomislav Csokrevszki is, utalva arra, hogy minden kommunista pártban kedvezőtlenül alakul a kisebbség helyzete. A kisebbség ugyanis kénytelen alárendelni magát a többség érdekének, mert ellenkező esetben frakcióval bélyegzik és felszámolják. A kisebbség ilyen elbírálását a sztálinizmus hagyta ránk és párton belül bürokratikus viszonyokat feltételez. „A pártpolitikát az öngazgatási viszonyok közepette is leggyakrabban a vezető körökben hozzák meg és formálják, és ez csak a hatalmas pártkommunikációs vonalon jut el a tagsághoz.” (336. l.).

A kerekasztal-értekezleten elhangzott beszámoló szerzői az öngazgatáson és a párton kívül ugyancsak éles bírálat alá vették az államot. A szociológusok azt állították hogy egyrészt az állam képtelen megvédeni az öngazgatási munkaviszonyokat (a piaci önkénnyel szemben), másrészt viszont adminisztratív módon beavatkozik az öngazgatási viszonyokba és ezáltal fékezi a fejlődésüket.

A beszámolókról tehát általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szerzők szerint a válság a társadalmi élet három fontos területén nyilvánul meg: a gazdasági rendszerben, a politikai rendszerben és a kultúrában.³ Ez utóbbihoz tartozik az oktatás, a tudomány, a technológia és az értékrendszer, ám emellett figyelemre méltó még heterogén kultúrájú lakosságunk is — állapította meg Jože Goričar. A szlovén akadémikus szerint a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek a történelem folyamán eltérő kulturális hatásoknak voltak kitéve. Egyrészt beszélhetünk a közép-európai (osztrák—magyar) aprólékos bürokratikus pontosságról, amelyet „megnemesített” a munkához a protestáns erkölcs szerinti viszonyulás, másrészt viszont nyomokat hagyott rajtunk a keleties hatás is, amelyen nem a javak termelése, hanem a velük való kereskedelem jellemzett. Mindez pedig a különböző horizontális rétegek tudatában, illetve az öngazgatású társadalmi viszonyokhoz való hozzáállásban is tükröződik. Ehhez a heterogén kultúrához társult azután még a munkásság eltérő társadalmi és regionális származása

is. Ugyanis lényegesen különbözik a falusi, agrár-patriarchális, sőt a törzsi környezetből a városi, modern ipari környezetbe érkező munkások, valamint a másod- vagy többgenerációs városi munkások tudata, értékrendszere és a munkához való viszonyulása.

Petar Klinar szlovén szociológus nyíltan elítéli a szlovénok elzárkózását és Szlovéniának a többi köztársasággal való laza kapcsolatát.

A téma iránt érdeklődők figyelmét azonban nem kerülheti el Branko Horvat írása sem, amelyben a jugoszláv társadalom erkölcsi válságáról olvashatunk.

Mint már említettük is, a szociológusok nemcsak a jugoszláv társadalom válságával, hanem a válságból való kiút keresésével is foglalkoztak. De ez utóbbival kevesebbet, mint a válsággal. Természetesen vannak olyan írások is, amelyekben a kiút kereséséről esik több szó. Ilyen Veljko Rus munkája, amely talán a legelmélyültebb és konkrét feladatokkal áll elő. Helyszűke miatt az alábbiakban csak az ő nézeteit ismertetjük kivonatban. A szerző nyíltan kimondja, a jugoszláv társadalom egyrészt a reálszocialista, másrészt az ipari társadalom talaján áll. Gazdasági szempontból Jugoszláviát a következők jellemzik:

1. az irányítási és technológiai követelményeknek megfelelő jól képzett szakemberei vannak,
2. hiányzik a saját erejére alapozott fejlett technológia,
3. nagyon gyorsan fejlődik a belső piaca,
4. nincs elegendő tőkéje a kézimunkaigényes munkahelyek megnyitásához,
5. egy viszonylagosan fejlett társadalmi és anyagi infrastruktúrája van, ezt azonban tőke hiányában nem tudja teljes mértékben használni.

Ez utóbbi megakadályozza Jugoszláviát a gazdasági stabilizációban. Az ország infrastruktúrája megfelelő gazdasági és politikai körülmények között alkalmas lehet a gyors gazdasági fejlődésre, ami a fejlett országokban — legutóbb Japánban — relatívan rövid idő, mindössze két-három évtized alatt bekövetkezett. Azok az országok, amelyek nem képesek a gyors gazdasági fejlődés-

re, azoknak egyre nő majd az adósságuk, mert kihasználatlan és drága az infrastruktúrájuk. Amikor a forradalmi változásról beszél, Veljko Rus hangsúlyozza, hogy a politikai forradalom logikája, amely a meglévő társadalom megsemmisítésére alapozódik, nem lehet a gazdasági és a kulturális forradalom modellje. Ez önpusztítást jelentene (példa erre Kína). Ehelyett a régít meg kell hagyni és mellette kell kiépíteni az újat, amelynek vitális felsőbbrendűsége a régivel versenyben kell hogy bebizonyosodjon. A fejlett gazdaságokban a változásokat ilyen formában vezették be. Ez biztosítja a folyamatosságot és a haladást.

A szerző a válságból való rövid, közép- és hosszú távú utakról beszél. Ez utóbbiról ír legtöbbet, és ide azoknak az ellentmondásoknak a felszámolása tartozik, amelyeknél a felszámolás időtartama tíz évnél hosszabb. Közülük elsőnek a kisipar fejlesztését sürgeti. Ennek az iparnak a fejlesztését egy másik szlovén szociológus, Janez Jerošek is szorgalmazza: „A kisipar, amely a fejlett országokban esetenként 10—100 ember foglalkoztatását jelenti, nálunk egyáltalán nem létezik, holott éppen az ilyen kisüzem valósítja meg a fejlett országokban a társadalmi fejlődés 20—30 százalékát és lefoglalja a munkaerő nagy részét.” (300. l.) Veljko Rus továbbá megállapítja, hogy mivel az öngazgatási politikai rendszer és az öngazgatási kultúra meghasonult, (mint ahogy erről több szerző, köztük J. Županov is beszélt), így egy új életstílus, egy „öngazgató személyiség” kialakítását kell célul tűzünk. Ennek a személyiségnek szüksége van a szabadságra, az együttlétre, a részvételre, az együttműködésre és az együttérzésre, de kevésbé van megterhelve a hírnévvel, az uralkodási és versengési vágygyal. Ez azonban egy hosszú folyamatot, egy nemzedékváltást feltételez.

A szerző továbbá rámutat arra, hogy mi a termelőerők társadalmisításával túlságosan anonim tulajdonosokat hoztunk létre, akik nagyon ésszerűtlenül irányítják a termelőerőket. Ezért az anonim és kollektív tulajdonosokat most egyéni és csoporttulajdonosokkal kell felváltani. Az egyéni és csoporttulajdon

szocialista marad mindaddig, amíg nem teszi lehetővé az alárendeltséget és a kizsákmányolást.

A továbbiakban a válságból kivezető középtávú célokról olvashatunk. Ezek pedig a következők:

1. A társadalom modernizálása (a tudomány, a technika és az oktatási rendszer fejlesztésével).

2. A társadalom demokratizálása a szervezethez fejlesztésével, valamint a nemzedéki, szakmai és kulturális pluralizmus fejlesztésével.

3. Szociális biztonság a teljes foglalkoztatottság révén. A válságból való kiút rövid távú útja a takarékoság. De ezt Veljko Rus olyan feltételek között képzelem el, hogy közben biztosítjuk az olcsóbb és a jobb életet, hogy küzdünk az értelmetlen fogyasztás ellen, és kiállunk a jobb életminőség mellett.

Kovács Teréz

Jegyzetek

¹ Pečujlić szerint a válság manapság világjelenség, tehát kiterjed mind a késői kapitalista és ipari, mind pedig a korai szocialista bürokratikus-etatista társadalomra. „Ez a válság nem jelenti a rendszer hirtelen széthullását, hanem elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi újratermelés egyre nagyobb anyagi és emberáldozatok árán valósul meg, a társadalmi ellentmondások mind jobban elmélyülnek, ami vagy időnkénti robbanásszerű társadalmi összetűzéshez, vagy tartós stagnáláshoz, a társadalom visszafejlesztéséhez (involúció), az elért eredmények aláásásához és a fejlődés megtorpanásához vezet.” (229. l.)

² Az öngazgatású politikai rendszer működését biztosító öngazgatási kultúra hiányának következményeit több szerző a válság alapvető okaként említi.

³ Jan Makarović szerint „a gazdasági válság úgy jut kifejezésre, hogy a rendszer képtelen kihatni a környezetre, a kulturális válság pedig a rendszernek a környezetből érkező tájékoztatás nem egészen megfelelő értelmezésében nyilvánul meg.” (309. l.)

A TMA SZ ELŐNYE A VÁLLALATTAL SZEMBEN

Tomislav Bandin: Autonomija i integracija rada, Veljko Vlahović Munkásegyletem, Szabadka — Savremena administracija, Belgrád, 1982.

A szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletem szervezésében 1982. december 7-én került sor Tomislav Bandinnak, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanárának *A munka autonómiaja és integrálása* című tanulmánykötetének bemutatására. Ez alkalomból a jelenlevők beszélgetést folytattak társadalmunk időszaki problémáiról, illetve a társultmunka-alapszervezetek szervezeti felépítésének és funkcionálásának alapvető kérdéseiről.

A tanulmánykötet egyébként a szerző rendszeres és folyamatos kutatómunkájának eredményeként látott napvilágot. A tanulmány két új minőségi jegyet visel magán. A szerző egyfelől kiterjesztette kutatását a témával kapcsolatos legkülönbözőbb problémákra, másfelől nem elégedett meg a tények

és saját meglátásának egyszerű közlésével, hanem ezzel egyidejűleg más szerzőkkel és más nézetekkel is polemizál (B. Horvat, M. Pavlović) bizonyítva, hogy jól ismeri a problémakört, amelyről beszél.

A tanulmánykötet anyaga nyolc fejezetre oszlik: (1.) A társult munka autonómiájának történelmi áttekintése a szocialista öngazgatásban, (2.) A vállalatok társultmunka-szervezetekké történő átalakulása — az autonómia feltételeinek megteremtéséről szóló értékelés, (3.) A társultmunka-alapszervezetek szervezeti felépítésének alapelvei — a jövedelmi és öngazgatási autonómia megteremtésének feltételei, (4.) Az autonómia és a kitűzött célok megvalósulása, (5.) A társultmunka-alapszervezetek autonómiájának megvalósulási mó-